

Анна МАРТЮШЕВА**СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ АВТОНОМІЇ
ІНДИВІДА У КОНТЕКСТІ
НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСВІТНІХ
ОРІЄНТИРІВ**

Філософія постмодернізму, з одного боку, стала поштовхом до перегляду монологічної моделі викладацької діяльності і надання учням простору для творчої самореалізації в навчальному процесі. Однак, з іншого боку, автономія учнівської молоді у межах постмодерного світогляду залишається явищем невизначеним у зв'язку з принциповою невизначеністю у ньому поняття автономії. З одного боку, це дає простір для його інтерпретацій, однак, з іншого, робить його вразливим до зацікавлених маніпуляцій.

Сучасні концепції автономії, виходячи за межі постмодерного світогляду, формують рамкове визначення автономії, концентруючись не на віднайденні її сутності, а на процедурі її здійснення, що знижує маніпулятивні ризики, при цьому уникаючи регресу в понятійну тотальність модерного зразку.

Ключові слова: *індивід, автономія індивіда, освітні орієнтири, постмодерний світогляд.*

Одним із ключових положень багатьох сучасних освітніх концепцій є діалогізм викладацької діяльності, який передбачає активну взаємодію з учнями, навчання їх критичному, самостійному мисленню та формування у них активної життєвої та громадянської позицій.

Подібний підхід став можливим значною мірою завдяки теоретичним пошукам філософії постмодернізму і глибокій критиці модерного, монологічного світогляду у розвідках її попередників. У той же час, саме постмодерна плюралізація ціннісних орієнтирів і критика їх нав'язування ставить педагогів у суперечливу ситуацію. З одного боку, у межах постмодерного світогляду не можна формувати учнів на основі власних уподобань, варто давати їм можливість проявляти і відстоювати свої позиції. З іншого ж боку, постає питання про те, яким чином можливо утримати їх від тих думок і дій, які їх руйнують, і натомість спрямувати їх на шлях творення власного життя і життя своєї спільноти. На практиці кожен викладач до

даної проблеми підходить по-своєму, однак у теоретичному плані вона великою мірою залишається невирішеною.

У даній статті ми пропонуємо ознайомитися з шляхами до її розв'язання, які певною мірою окреслюють сучасні філософи, досліджуючи проблему автономії індивіда. Свого часу поняття автономії акумулювало теоретичний потенціал модерної свободи, і, поряд з іншими, було нівельоване постмодерною критикою. Нового визначення йому у межах постмодерного світогляду принципово не дають, адже будь-яке означення свободи обмежує потенційну нескінченність звільнення. З іншої ж точки зору, подібна принциповість утруднює розрізнення автономних вчинків або автономних індивідів від неавтономних, що у педагогічному контексті може розглядатися поряд з проблемою постмодерністської невизначеності інших конститутивних людських проявів та освітніх орієнтирів.

Процедурні концепції автономії

Враховуючи постмодерну критику тоталітарності модерних понять, критику нав'язування визначених ціннісних орієнтирів і способів поведінки, нові теорії автономії зароджуються у спробі запропонувати найбільш абстрактне визначення автономної дії і автономного індивіда, позбавлене тих чи інших визначених змістів.

У порівнянні з кантіанською теорією автономності, яка також намагається абстрагуватися від співставлення конкретних цінностей і змістів, сучасні теорії пропонують ще більш абстрактну схему аналізу дії на предмет її автономності. «В сучасних концепціях індивідуальної автономності дія вважається автономною не через те, що вона походить з універсальних принципів, а на основі якостей самої дії і процесу прийняття рішень, що є цілковито внутрішнім і особливим для кожного окремого діяча», – пише Джейн Драйден (Dryden) у історичному огляді концепцій автономності [1, с. 1]. Тож будь-які принципи, наскільки б універсальними вони не вважались, згідно зазначеної групи теорій, не можуть слугувати підставою визнання автономною тієї чи іншої дії. Натомість до уваги беруться не підстави здійснення того чи іншого вибору, а характер процедури самого вибору. Відповідно, подібні підходи отримали назву процедурних теорій автономності.

Окрім того, якщо вже торкатися питання підстав здійснення вибору, то сучасні теорії автономності, як процедурні, так і альтернативні, здебільшого відходять від кантіанського модерного універсалізму ще й у тому, що автономною тепер може бути визнана дія, в основі якої лежить не універсальна моральна максима, а індивідуальний інтерес. Іншими словами, не тільки розум, за допомогою якого лише й можливо дійти до визнання всезагальних максим, може лежати в основі автономної дії, але й будь-які

інші складові людської особистості. Тобто, до свідомості у якості підстави здійснення вибору додається повний спектр психічних та фізичних проявів людини у якості додаткових можливих підстав [1].

Зацікавленість у процедурному підході до питання про автономію була викликана публікацією серії статей на початку 1970-х рр., у якій Гаррі Франкфурт (Frankfurt), Джеральд Дворкін (Dworkin) і Райт Нілі (Neely) розробили так звані «ієрархічні» концепції особистої автономії. Спільною основою цих концепцій є уявлення про те, що людина може вважатися автономною у тій чи іншій своїй дії у тому випадку, якщо її першопорядкове бажання, яке безпосередньо спонукає до дії (наприклад, вона хоче палити, і отже вона палить), підтверджується її другопорядковим бажанням (наприклад, вона хоче хотіти палити). Подібний підхід не нав'язує певного джерела другопорядкових бажань, головною його вимогою виявляється особиста ідентифікація з цими бажаннями [2, с. 53–54].

Описаний підхід виявляється досить практичним, що дозволяє ефективно застосовувати його, зокрема, у медичній етиці, де питання автономії пацієнта постає одним із наріжних, та й у прикладній етиці в цілому. Однак він не позбавлений недоліків, і дослідники виокремлюють декілька ключових проблем, з якими стикається ієрархічна версія процедурного підходу.

Перша з них – **проблема маніпуляції**. Оскільки ієрархічні підходи (зокрема говоритимемо про концепцію Франкфурта) є аісторичними, то вони не виключають можливості того, що хтось інший, наприклад, гіпнотизер, може вплинути на формування другопорядкового бажання того чи іншого індивіда. Оскільки ієрархічна модель у чистому вигляді не враховує джерело і спосіб формування другопорядкових бажань, то вона не дає можливості розрізнити автономного і контрольованого індивідів. Для того, щоб виправити цей недолік, Джон Крістмен (Christman) розробляє історичне доповнення процедурного підходу, згідно якого в процесі визначення статусу того чи іншого рішення має враховуватися характер процесу, який призвів до його прийняття [3]. Ключовим у даному випадку виступає питання про те, під чий вплив і у якій мірі здійснювався той чи інший вибір. Його теорія також дає відповіді не на всі питання. Зокрема, на питання про те, чи вважати автономним рішення про позбавлення себе автономії, або підтвердження самих другопорядкових бажань при запереченні засобів, які призвели до їх існування. Однак, як мінімум, Крістмен привертає увагу до історичного аспекту автономії.

Наступна проблема, з якою стикаються ієрархічні моделі – **проблема регресу або незавершеності**, що знову ж таки пов'язана з питанням про походження другопорядкових бажань. Адже у тому випадку, якщо другопорядкові бажання мають бути підтвержені третьопорядковими бажаннями, теорія стикається з проблемою регресу. Якщо ж другопорядкові бажання

мають інше джерело, то теорія виявляється незавершеною [4]. Визнаючи, що з теоретичної точки зору немає обмежень щодо кількості рівнів бажань вищого порядку, Франкфурт пише про те, що вони можуть бути обмежені власним рішенням індивіда [2, с. 21]. Однак критики наголошують на тому, що, не маючи за собою підстав, таке рішення виявляється випадковим, тож не може бути покладеним в основу автономної поведінки [4]. Відповідаючи на це зауваження у роботі «Ідентифікація та щирість» (“Identification and Wholeheartedness”), Франкфурт визначає рішення індивіда обмежити бажання вищого порядку тим чи іншим їх рівнем таким, що приймається безумовно, тобто за тих умов, коли індивід не відчуває потреби у подальшому заглибленні [2, с. 168–169]. Подібне інтуїтивне відчуття навряд чи можна назвати випадковим, вважає Франкфурт. З іншого боку, таке інтуїтивне накладання обмежень на рефлексивний процес не є вимушеним і тому виявляється цілком автономним актом, в основі якого лежить щирість по відношенню до самого себе, яка визначається відсутністю схильності змінити прийняте рішення.

Однак, на думку критиків, щирість не може вважатися задовільним джерелом бажань вищого порядку, перш за все через немонолітний характер суб'єктивності, в межах якої ведеться полілог щирих голосів. Зокрема, Едвіна Барвоса-Картер (Barvosa-Carter) вважає амбівалентність у більшості випадків невід'ємною складовою процесу прийняття рішень, особливо це стосується осіб зі змішаною расою, які виявляються спадкоємцями конфлікуючих традицій [5]. Схожої думки дотримується й Марина Ошана (Oshana) [6]. Водночас із єдністю суб'єкта прийняття рішень, вони визнають розщепленість внутрішніх джерел цього процесу.

У будь-якому випадку, питання про джерело бажань вищого порядку, яке б засвідчувало їх автентичність, залишається відкритим. Цю проблему називають **проблемою початку**, адже якщо джерелом суб'єктивної автономії виявляється те, що не може бути засвідчене шляхом рефлексії, то така автономія виявляється обмеженою і бере початок у тому, відносно чого суб'єкт не є автономним.

Можна відзначити, що у будь-якому разі суб'єкт не є цілком автономним з огляду на соціальне джерело досвідних зразків поведінки, які підлягають особистій фільтрації. Міра ж його автономності, вочевидь, визначається саме здатністю до відбору найбільш прийнятних серед наявних зразків. Ряд проблем, пов'язаних із процедурними теоріями автономності, по суті, витікає з питання про критерії відбору прийнятних поведінкових зразків, і перш за все, найбільш загальних із них. Іншими словами, питання полягає у критеріях відбору бажань найвищого порядку.

На перший погляд може здатися, що процедурні теорії не прояснюють питання автономності чи неавтономності тих чи інших бажань, а лише за-

плутують ситуацію, вводючи додаткові змінні у вигляді вищопорядкових бажань. Однак їх евристичність полягає у тому, що чим вищим виявляється порядок бажань, тим менш сумнівним виявляється вибір між ними. Адже бажання більш високого порядку є більш абстрактними, і отже такими, що передбачають меншу кількість альтернатив.

Окрім ієрархічних процедурних теорій автономності, існують також **неієрархічні, або когерентистські процедурні теорії автономності**. Вони народжуються з критики ієрархічного підходу до аналізу особистості, яка змістовно має постмодерний характер. Так, прибічники когерентистського напрямку вважають, що ієрархічний підхід надає необґрунтованого онтологічного пріоритету «вищим» аспектам власного «я». Так, зокрема, Мерілін Фрідмен (Friedman) доводить, що проголошення незумовленого «істинного «я» на верхівці ієрархії бажань є доволі сумнівним. Для того, щоб уникнути подібної проблеми в рамках процедурної теорії, Фрідмен пропонує інтегровану модель, в рамках якої бажання різних порядків замість того, щоб утворювати піраміду, мають бути поєднані в межах одного рівня [7].

Когерентистський підхід докладно розробляє Лаура Екстром (Ekstrom) [8]. Вона вважає, що для того, аби уникнути «проблеми регресу» та «проблеми початку», варто прояснити природу суб'єктивності. Такий аналіз дасть можливість з'ясувати ті її компоненти, на основі яких стає можливою автономна ідентифікація і автономна дія.

Екстром пише про те, що людина ідентифікує себе з безпосередніми бажаннями у тому випадку, коли вважає їх хорошими. Фактично, тим самим людина надає їм перевагу, що робить їх, у термінології Франкфурта, бажаннями вищого порядку. Однак Екстром наголошує на тому, що підставою надання переваги тим чи іншим бажанням виступає процес рефлексії щодо цих бажань у їх відношенні не до вищого “я”, а до цілісної структури індивідуального характеру. Цей характер складається з певних переконань та вподобань, які знайшли підтвердження в процесі саморефлексії, а також з можливості змінити ці переконання та вподобання у результаті само-оцінювання. Суб'єкт же у даному випадку ототожнюється з характером, елементи якого мають узгоджуватися між собою, або, іншими словами, мають бути когерентними. Надання ж переваги тому чи іншому бажанню вважається таким, що відповідає власній волі суб'єкта тоді, коли у результаті рефлексії була засвідчена когерентність даного бажання цілісній структурі суб'єктивного характеру.

Майкл Бретмен (Bratman) розгортає подібний підхід, наголошуючи на тому, що ідентичність особи частково конститується наявністю довгострокових планів та намірів [9]. Він доводить, що прийняті рішення можна вважати автономними у тому випадку, якщо вони узгоджуються з власними довгостроковими планами.

Наведений огляд процедурних теорій автономності є далеко не вичерпним, однак достатнім для того, щоб показати, яким чином теоретики відстоюють переконання у тому, що аналіз дії на предмет її автономності не потребує врахування жодних конкретних уявлень про благо. Іншими словами, ці теорії наполягають на достатності формальних критеріїв автономності, не враховуючи зміст тих чи інших мотивів.

Субстантивні концепції автономності

Однак далеко не всі вчені погоджуються з подібним формалізмом. Субстантивні теорії автономності висувають більше вимог до автономної дії та автономного суб'єкта. Як слабкі, так і сильні варіанти подібних теорій пропонують змістовні обмеження для тих дій, які можуть вважатися автономними. Наприклад, у рамках таких теорій може категорично стверджуватись, що автономним не може вважатися рішення про позбавлення себе автономності.

С'юзен Вольф (Wolf) пропонує сильний варіант субстантивної теорії, згідно якого для того, щоб вважатися автономним, суб'єкт має володіти так званою «нормативною компетентністю», іншими словами здатністю розрізняти правильне і неправильне [10]. Подібним чином Пауль Бенсон (Benson) у своїх ранніх роботах, присвячених автономності, наголошує на необхідності володіння нормативною компетентністю, а також пише про деформуючий вплив на її формування пригнічуючої або недоречної соціалізації [11].

Сучасні кантіанці, такі як Томас Хілл (Hill) та Крістін Корсгаард (Korsgaard), також працюють в рамках субстантивної теорії автономності. Корсгаард вважає, що суб'єкти у своїх діях керуються так званими практичними ідентичностями, які виступають джерелом нормативних зобов'язань. Ці ідентичності здебільшого формуються під впливом соціальних обставин окремого життя і відрізняються у різних людей. Тобто зобов'язання, що засновуються на цих ідентичностях, принципово відрізняються від універсальних моральних зобов'язань, про які писав І. Кант і які вважав актуальними для всіх розумних істот.

У той же час Корсгаард запозичає у Канта більш абстрактний універсальний принцип. А саме: вона зазначає, що умовою існування практичних зобов'язань виступає наявність загального, однакового для всіх зобов'язання діяти на основі лише тих максим, які можна побажати мати у вигляді закону. Тобто, якими б різноманітними не були практичні зобов'язання окремих людей, на найбільш абстрактному рівні усі вони зводяться до наведеного універсального зобов'язання. Адже воно виступає джерелом нормативного характеру зобов'язань як таких [12].

У даний спосіб Корсгаард намагається вирішити проблему формалізму кантівської етичної теорії, її неспроможність пояснити, яким чином чистий розум може допомогти у прийнятті тих чи інших конкретних моральних рішень. Однак наскільки б формальною не була кантівська етика, наявність у ній змістовного, хоча й досить абстрактного, обмеження спектру автономних дій, яке успадковує і теорія Корсгаард, відносить їх до ряду субстантивних теорій.

Томас Хілл також наголошує на значенні універсального розуму, суду якого підлягають будь-які принципи. Хілл визнає, що у сучасному суспільстві консенсусу щодо спільних принципів та цінностей, який мав би бути досягнутим на основі такого суддівства, не спостерігається. Однак він вважає, що можливою залишається орієнтація на перспективну єдність ідеалів, що може бути досягнута у майбутньому. Ця єдність, на його думку, будуватиметься навколо незалежної від традицій поваги до людського життя та гідності [13, с. 43–45]. Хілл, як і Корсгаард, наполягає на необхідності змістовного критерію автономних дій.

Для того, щоб узгодити процедурний та субстантивний підходи, Пауль Бенсон пропонує так званий слабкий субстантивний підхід. Він змістовно не обмежує дії, які можна вважати автономними, однак вводить вимогу довіри до себе та самоповаги, які має почувати суб'єкт такої дії, він має вважати себе гідним вчиняти на власний розсуд [11]. Цією умовою, зокрема, на думку Бенсона, зі сфери автономної дії виключаються випадки контрольованої поведінки, за якої, тим не менше, не виключається здатність суб'єкта обирати цінності, за якими він має бажання жити.

Субстантивні теорії піддають критиці, у першу чергу, за змішування понять особистої та моральної автономії, а також за встановлення занадто високого порогу автономної дії.

Тут варто зазначити, що сучасні філософи, які займаються проблемою автономії, розрізняють поняття особистої автономії (*personal autonomy*) та моральної автономії (*moral autonomy*). Джон Крістмен окреслює цю різницю таким чином: «Моральна автономія» стосується здатності підпорядковувати себе (об'єктивному) моральному закону, і, слідуючи Канту, вона є фундаментальним організуючим принципом моральності як такої. З іншого боку, під «особистою автономією» розуміють таку людську рису, яку індивіди можуть проявляти стосовно будь-яких сторін свого життя, не обмежуючись питаннями про належне» [14].

Джеремі Валдрон (Waldron) з цього ж приводу пише наступне: «Обговорення особистої автономії викликає образ особи, відповідальної за своє життя, яка не просто слідує своїм бажанням, а обирає, яким саме серед своїх бажань варто слідувати. Це не імморальне уявлення, однак з моральністю воно має порівняно мало спільного. Ті, хто дотримуються його, не

вважають свої розвідки частиною справи узгодження інтересів однієї особи з інтересами інших осіб, натомість розглядають їх як своєрідний спосіб розуміння складу інтересів кожної окремої особи. Моральна ж автономія навпаки стосується саме зв'язку між досягненням цілей однієї особи та цілей інших осіб. Це особливо справедливо щодо кантівської теорії. Згідно неї особа вважається автономною в моральному сенсі тоді, коли вона керується не власним уявленням про щастя, а універсалізованим врахуванням цілей усіх розумних осіб» [15].

Сучасні теоретики здебільшого наголошують на різниці між моральною та особистою автономією. І це не дивно, адже до останньої третини ХХ століття пануючою у дослідженнях автономії залишалася кантівська моральна теорія, від якої наполегливо відмежовувались прихильники підходу, орієнтованого не на слідування універсальному моральному закону в собі, а на слідування уявленням про власне щастя. Однак Валдрон підкреслює, що чітку межу між цими підходами встановити неможливо. У якості аргументу він наводить подібність основоположних для автономії здатностей, на яких наголошують у рамках обох теорій [15]. У випадку теорій моральної автономії ідеться про здатність до рефлексії та самоконтролю. У теоріях особистої автономії також наголошують на рефлексії, називаючи її здатністю мати мотивацію вищого порядку. Що ж стосується самоконтролю, то він також тут присутній, адже автономною у межах, скажімо, процедурних теорій може вважатися лише та особа, першопорядкові бажання якої схвалюються нею на основі вищопорядкових бажань. Досягти ж узгодженості різнопорядкових бажань можливо, зокрема, шляхом самоконтролю.

Тож Валдрон вказує на подібність інструментарію, за допомогою якого відбувається формування передумов до автономної дії у межах обох теорій. Продовжуючи думку Валдрона, і розглядаючи рефлексію не лише як інструмент, але й як процедуру, єдність двох гілок сучасних теорій автономності можна відобразити у рамках мінімалістичної, позбавленої вимог до змісту, процедурної концепції. Подібність процедури автономізації, проте, поєднується із розходженням у джерелах формування вищопорядкової мотивації, а також у характері вищопорядкових мотивів.

Так, теорії особистої автономії, фактично, намагаються дати відповідь на питання про те, яким чином робити вибір так, щоб його результати наближали людину до щастя, адже саме уявлення про нього стає джерелом тих чи інших вищопорядкових бажань. З іншого боку, в теоріях моральної автономії джерелом вищопорядкових мотивів можна вважати уявлення особи про моральний обов'язок, самі ж мотиви носять характер зобов'язань, а не бажань.

Тож можна говорити про те, що відмінності між моральною та особистою автономією лежать у площині розрізнення понять «щастя» та «мо-

ральний обов'язок» і виявляються тим більшими, чим більш гедоністично трактується поняття «щастя». Однак, якщо віддалятися від гедоністичних інтерпретацій, то можна дійти точки сходження наведених понять, у якій бути щасливим означає, серед іншого, й не заважати бути щасливими іншим.

Отже ми дійшли того, що критика субстантивних підходів, яка апелює до змішування особистої та моральної автономії, у своїй основі має категоричне розмежування понять «щастя» та «моральний обов'язок».

Тут варто уточнити, що прихильники окресленого вище процедурного підходу до тлумачення автономії працюють у межах теорії особистої автономії. Прихильники ж субстантивного підходу, як вже зазначалося, змішують особисту і моральну автономію. Однак варто сказати, що їхні розвідки також походять з дискусій у межах відносно нового поля теорії особистої автономії.

Що ж стосується критики субстантивних підходів у зв'язку зі встановленням занадто високого порогу автономної дії, то проблему бачать у тому, що за їхнього рівня вимог до самоусвідомлення та моральної рефлексії може виявитися, що нікого не можна буде назвати по-справжньому автономним [16; 17]. Однак чи є тоді сенс розглядати це поняття у контексті суспільної практики? Чи не доречніше буде обмежити вимоги задля того, щоб стало можливим обговорення проблеми автономності у практичному ключі? Критичні запитання опонентів субстантивних підходів носять риторичний характер, тому наразі залишаємо їх відкритими.

Реляційний підхід. Нові теорії автономності, так само як і старі, разом зі своєю появою почали активно піддаватися критиці з боку феміністичного і комунітаристського напрямків думки. Предметом критики виступало індивідуалістичне тлумачення автономії, яке виявлялося підґрунтям більшості теорій. У їх межах індивід мислився у якості самодостатньої раціональної істоти, яка самостійно творить власні переконання і є незалежною від інших. На противагу такому тлумаченню як феміністки, так і комунітаристи наголошують на соціальній укоріненості особи, яка проявляється у формуючому впливі *інших*, у значущості близьких стосунків з *іншими*, у ключовій ролі базових соціальних матриць (мови, культури), які засвоюються в процесі соціалізації тощо.

У результаті дехто з критиків дійшов думки про необхідність повної відмови від поняття автономії, інші ж запропонували переглянути його, враховуючи соціальні або, іншими словами, реляційні складові автономії. Зокрема, такі представниці феміністичної думки як М. Фрідмен і Дж. Недельські (Nedelsky) пишуть про те, що критиці варто піддавати не поняття автономії як таке, а лише індивідуалістичну манеру його концептуалізації, лише його ліберальну інкарнацію, що є проблематичною [7; 18].

На даний момент у полі дискусії про автономію питання швидше полягає не в тому, чи визначається вона соціальними передумовами, а в тому, якими саме є ці передумови і як вони мають бути концептуалізовані [19, с. 447]. У більшості сучасних теорій соціальний фактор враховується, однак існують і такі впливові виключення, як теорії автономності Гаррі Франкфурта та Альфреда Меле (Mele). Однак і вони, по суті, є сумісними з реляційним підходом у широкому сенсі поняття.

У межах реляційного підходу виділяють два таких напрямки як «причинно-реляційний» (causally relational) та «конститутивно-реляційний» (constitutively relational), які відрізняються способами концептуалізації соціальних факторів автономії. Представники розглядуваного вище процедурного підходу поділяють швидше причинно-реляційний спосіб осмислення соціального, а прибічники субстантивного підходу схиляються до конститутивно-реляційного способу.

Причинно-реляційний підхід наголошує на спричинюючій ролі соціального середовища щодо формування ключових психологічних здатностей індивіда, які лежать в основі автономної поведінки. Хоча соціальне тло за такого підходу враховується, воно виступає не більше як попереднім фактором, автономність же продовжує тлумачитись індивідуалістично. Соціальне виноситься за межі самої дефініції автономності, яка цілком визначається психологічним складом особистості й характером перебігу внутрішніх процесів.

З іншого боку, прихильники конститутивно-реляційного підходу наполягають на тому, що врахування соціальних умов лише у якості попередніх причин є недостатнім. Натомість вони пропонують включити їх до складу конститутивних для автономії вимог. Згідно такої позиції особа не може бути проголошена автономною без врахування тих конкретних соціальних обставин, за яких їй доводиться приймати те чи інше рішення.

Для ілюстрації окресленої різниці наведемо погляди на дане питання Джона Крістмена, який є прибічником причинно-реляційного процедурно орієнтованого підходу, і Марини Ошаної, яка поділяє конститутивно-реляційний субстантивно орієнтований підхід.

Дж. Крістмен, досліджуючи автономну дію, до соціальних чинників звертається як мінімум у двох випадках: по-перше, звертаючи увагу на необхідність рефлексії щодо історичних процесів, які призвели до формування того чи іншого мотиву, і по-друге, наголошуючи на вимозі адекватності, яка може порушуватися, зокрема, у випадку пригнічуючої соціалізації. Тобто згідно такої позиції враховуються не актуальні, а минулі соціальні впливи, критерії ж здійснення конкретного автономного вибору залишаються суто психологічними, без врахування нинішніх життєвих умов [19].

Ошана ж вважає, що будь-яка теорія особистої автономії, яка не бере до уваги наявних соціальних умов, так чи інакше доходить інтуїтивно не-

прийнятних висновків, тож має бути відкинута. Приділяючи багато уваги дослідженню типових ситуацій автономної чи неавтономної дії, Ошана показує, що особа може задовольняти усім критеріям, запропонованим з боку причинно-реляційних теорій, у той час як інтуїтивно вона автономною не вважатиметься. Наприклад, компетентний (у сенсі теорії Крістмена) раб може не почуватися глибоко відстороненим від своїх обов'язків і ситуації в цілому, що дає можливість у рамках підходу Крістмена вважати його автономним. Однак інтуїтивно очевидно, що раб у принципі не може вважатися цілком автономним [20].

На думку Ошаної, для того, щоб вважатися автономною, особа має займати таку соціальну позицію, за якої вона володітиме певними матеріальними та психологічними ресурсами, достатніми для того, щоб слідувати цілям, відмінним від тих, які переслідуються іншими більш впливовими особами, без ризику бути репресованою. Іншими словами, особу не мають примушувати відповідати за потреби, очікування та помилки інших осіб, якщо тільки це не передбачено її законними обов'язками [20].

Тож бачимо, що у підході Ошаної соціальному надається суттєво більш вагоме значення, порівняно з концепцією Крістмена, адже ключовою ознакою автономності тут визначається соціальна позиція особи, яка надає їй можливість керувати конкретними, соціо-матеріальними обставинами свого життя.

Висновки

Розглянувши ряд сучасних тлумачень поняття автономії, можна відзначити, що, виходячи за межі радикальної постмодерної критичності, їх автори, у той же час, не повертаються у лоно модерної філософії і не дають однозначних критеріїв визнання автономним того чи іншого вчинку.

Означення, які вони дають поняттю автономії, носять здебільшого рамковий характер, зосереджуючись на процедурі здійснення автономного вибору. Змістовні ж уточнення, які вводяться теоретиками субстантивного підходу, носять швидше негативний характер, визначаючи межі спектру доступних альтернатив, за якими лежить заперечення своєї автономії (наприклад, стверджується, що автономним не може вважатися рішення про позбавлення себе автономії у тій чи іншій формі).

Повертаючись до заявленої у вступі проблеми визначення орієнтирів процесу виховання автономних індивідів, варто ще раз вказати на те, що сучасна філософія до модерних способів їх формування не повертається. Тож педагогам на варто очікувати на однозначні орієнтири на кшталт тих, що були поширені у радянську добу. Однак і на постмодерній безмежності їх інтерпретацій сучасна філософія також не зупиняється, крокуючи, фак-

тично, поряд із сучасними міждисциплінарними пошуками у напрямку негативного реалізму. Влучно і своєрідно його окреслив У. Еко на Всесвітньому філософському конгресі, який проходив у Греції у серпні 2013 року [21]. На його думку, повна відсутність змістовних меж у постмодерних теоріях є онтологічно невиправданою, однак, у той же час, обмеження варто вводити за попперівським принципом фальсифікації, тобто швидше вказуючи, чим не є те чи інше явище, аніж визначаючи його сутнісні ознаки.

У безпосередній педагогічній практиці подібний підхід може виявитися цінним, зокрема, у якості підходу до формування навчальних планів. А саме, на його основі може бути проаналізовано доцільність заміни чіткої регламентації їх змістовного наповнення визначенням змістовних обмежень на викладання того чи іншого матеріалу. Подібні зміни відкрили б ширші можливості для автономної, творчої самореалізації викладача.

Що ж до роботи з учнівською аудиторією, то цінність процедурного розуміння автономії полягає у тому, що воно обґрунтовує можливість виховання культури автономної дії шляхом звернення учнівської уваги на процес здійснення ними того чи іншого вибору у будь-якій навчальній ситуації.

Література:

1. Dryden J. *Autonomy: Overview* [Electronic resource] / Jane Dryden // *Internet Encyclopedia of Philosophy*. – Access mode: <http://www.iep.utm.edu/autonomy/> (the date of the appeal 10.08.2014).
2. Frankfurt H. *The Importance of What We Care About* / Harry Frankfurt. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 190 p.
3. Christman J. *Relational Autonomy, Liberal Individualism, and the Social Constitution of Selves* / John Christman // *Philosophical Studies*. – 2004. – № 1–2 (117). – P. 143–164.
4. Watson G. *Free Agency* / Gary Watson // *Journal of Philosophy*. – 1975. – № 72. – P. 205–220.
5. Barvosa-Carter E. *Mestiza Autonomy as Relational Autonomy: Ambivalence and the Social Character of Free Will* / Edwina Barvosa-Carter // *The Journal of Political Philosophy*. – 2007. – Vol. 15. – № 1. – P. 1–21.
6. Oshana M. *Autonomy and Free Agency* / Marina A. L. Oshana // *Personal Autonomy: New Essays on Personal Autonomy and Its Role in Contemporary Moral Philosophy* / edited by James Stacey Taylor. – New York: Cambridge University Press, 2005. – P. 183–205.
7. Friedman M. *Autonomy and the Split-Level Self* / Marilyn Friedman // *Southern Journal of Philosophy*. – 1986. – № 24. – P. 19–35.
8. Ekstrom L. *A Coherence Theory of Autonomy* / Laura Waddell Ekstrom // *Philosophy and Phenomenological Research*. – 1993. – Vol. 53. – № 3. – P. 599–616.
9. Bratman M. *Planning Agency, Autonomous Agency* / Michael E. Bratman // *Personal Autonomy: New Essays on Personal Autonomy and Its Role in Contemporary Moral Philosophy* / edited by James Stacey Taylor. – New York: Cambridge University Press, 2005. – P. 33–58.

10. Wolf S. Freedom within Reason / Susan Wolf // Personal Autonomy: New Essays on Personal Autonomy and Its Role in Contemporary Moral Philosophy / edited by James Stacey Taylor. – New York: Cambridge University Press, 2005. – P. 258–277.
11. Benson P. Autonomy and Oppressive Socialization / Paul Benson // Social Theory and Practice. – 1991. – Vol. 17. – № 3. – P. 385–408.
12. Gowans C. Practical Identities and Autonomy: Korsgaard's Reformation of Kant's Moral Philosophy / Christopher W. Gowans // Philosophy and Phenomenological Research. – 2002. – Vol. 64. – № 3. – P. 546–570.
13. Hill T. A Kantian Perspective on Moral Rules / Thomas Hill // Respect, Pluralism, and Justice: Kantian Perspectives. – Oxford and New York: Oxford University Press, 2000. – P. 33–55.
14. Christman J. Autonomy in Moral and Political Philosophy [Electronic resource] / John Christman // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Published 28.07.2003. – Access mode: <http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/> (the date of the appeal 10.08.2014).
15. Waldron J. Moral Autonomy and Personal Autonomy / Jeremy Waldron // Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays / edited by John Christman and Joel Anderson. – Cambridge University Press, 2005. – P. 307–329.
16. Christman J. Relational Autonomy, Liberal Individualism, and the Social Constitution of Selves / John Christman // Philosophical Studies. – 2004. – № 1–2 (117). – P. 143–164.
17. Narayan U. Minds of Their Own: Choices, Autonomy, Cultural Practices, and Other Women / Uma Narayan // A Mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity / ed. Louise M. Antony and Charlotte Witt. – Boulder, Colorado: Westview Press, 2002. – P. 418–432.
18. Nedelsky J. Reconceiving Autonomy: Sources, Thoughts, and Possibilities / J. Nedelsky // Yale Journal of Law and Feminism. – 1989. – № 1. – P. 7–36.
19. Baumann H. Reconsidering Relational Autonomy. Personal Autonomy for Socially Embedded and Temporally Extended Selves / Holger Baumann // Analyse & Kritik. – 2008. – № 2. – P. 445–468.
20. Oshana M. Personal Autonomy in Society / Marina Oshana. – Great Britain, USA: Ashgate Publishing, 2006. – 190 p.
21. Eco U. Some remarks on a New Realism [Electronic resource] / Umberto Eco // XXIII World Congress of Philosophy. Philosophy as Inquiry and Way of Life. Greece. August, 2013. – Access mode: <http://www.parapolitiki.com/2013/08/umberto-eco-some-remarks-on-a-new-realism.html> (the date of the appeal 10.08.2014).
22. Christman J. Normative Self-Constitution and Individual Autonomy / John Christman // Autonomy and the Self. Philosophical Studies Series. – 2013. – Vol. 118. – P. 127–146.
23. McDowell J. Autonomy and Its Burdens / John McDowell // The Harvard Review of Philosophy. – 2010. – Vol. XVII. – P. 4–15.
24. The Fundamental Principle of Coactive Design: Interdependence Must Shape Autonomy / [Matthew Johnson, Jeffrey M. Bradshaw, Paul J. Feltovich and others] // Coordination, Organizations, Institutions, and Norms in Agent Systems VI. – 2011. – Volume 6541. – P. 172–191.

Анна Мартюшева. Современные концепции автономии индивида в контексте неопределенности образовательных ориентиров

Философия постмодернизма, с одной стороны, стала толчком к пересмотру монологической модели преподавательской деятельности и предоставлению учащимся пространства для творческой самореализации в ходе учебного процесса. Однако, с другой стороны, автономия учащейся молодежи в рамках постмодернистского мировоззрения остается явлением неопределенным в связи с принципиальной неопределенностью в нём понятия автономии. С одной стороны, это дает простор для его интерпретаций, однако, с другой, делает его уязвимым к заинтересованным манипуляциям.

Современные концепции автономии, выходя за пределы постмодерного мировоззрения, формируют рамочное определение автономии, концентрируясь не на отыскании ее сущности, а на процедуре ее осуществления, что снижает манипулятивные риски, при этом избегая регресса в понятийную тотальность модерного образца.

Ключевые слова: индивид, автономия индивида, образовательные ориентиры, постмодернистское мировоззрение.

Anna Martiusheva. Contemporary approaches to autonomy in the context of uncertainty of educational guidance

Philosophy of postmodernism, on the one hand, became the impetus for the revision of the monological model of teaching and for providing students enough space for creative self-realization during the training process. However, on the other hand, the autonomy of students within the postmodern worldview remains uncertain phenomenon because of the fundamental uncertainty of the concept of autonomy in it. On the one hand, it creates the space for interpretations, but on the other, makes the notion vulnerable to the different manipulations.

Going beyond the postmodern worldview, contemporary approaches to autonomy form its framework definition, focusing not on its nature, but on the procedure for its implementation, which reduces the risks of manipulations without returning to the modern totality of concepts.

Keywords: the individual, the autonomy of the individual, educational guidance, postmodern worldview.